

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, ss: 44-60/ Volume: 5, Issue: 1, 2021, pp. 44-60

Journal homepage: <https://apjir.com/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE XVII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE KADIZÂDELİLER SİVASÎLER ARASINDA MUSÂFAHA-İNHİNÂ TARTIŞMALARI*

Ali DURMUŞ

Dr. Öğretmen, MEB, Bursa

PhD. Teacher, Ministry of Public Education, Bursa /Turkey

alidurmus6116@gmail.com

orcid.org/0000-0002-9279-1983

Öz

Bu makale XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde dinî siyâsî sebeplerle ortaya çıkan, yaklaşık bir asır boyunca devleti çeşitli yönlerden meşgul eden ve bazı kutuplaşmalara neden olan Kadizâdeliler Hareketinin *musâfaha* ve *inhinâ* ile ilgili görüşlerini içermektedir. Kadizâde Mehmed Efendi'ye (öl. 1045/1635) nispetle Kadizâdeliler olarak anılan söz konusu hareket tarih boyunca çeşitli zamanlarda ve coğrafyalarda tartışılan bir takım itikadî, fikhî ve tasavvufî meseleleri yeniden gündeme taşımıştır. Bu meseleler arasında *musâfaha* ve *inhinâ* da bu açıdan dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu noktadan hareketle, çalışmamızın temeli onların bu iki kavram hakkındaki düşünceleri üzerine oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra Kadizâdeliler hareketinin ortaya çıkışından itibaren tarihi süreç içerisindeki gelişiminden, hareketi temsil eden liderlerden ve mutasavvif muhaliflerinden kısaca bahsedilmiştir. Ayrıca Kadizâdelilerden önce, tarih boyunca İslâm ulemâsı arasında çeşitli yönlerle tartışılan "musâfaha ve inhinâ" kavramlarının anlamları ele alınmış, ulemâ ve fukahânın konuyla ilgili lehte ve aleyhte olan görüşleri aktararak değerlendirilmiştir. Ardından söz konusu iki konuya yer veren Kadizâde Mehmed Efendi, Ahmed Rûmî Akhisârî (öl. 1041/1631-32), Üstuvânî Mehmed Efendi (öl. 1071/1661) ve Vâni Mehmed Efendi'nin (öl. 1096/1685) konuyla ilgili görüşleri aktararak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Kadizâdelilerin muhalifleri olan Halvetîlerden konuya dair fikir beyan eden Abdülmecid Sivâsî Efendi'nin (öl. 1049/1639) düşünceleri de kısaca özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, Osmanlı Devleti, Kadizâdeliler Hareketi, Musâfaha, İnhinâ.

AMONG QĀDİZĀDELĪS AND SIVĀSĪS DISPUTES OF HANDSHAKING-BENDING IN THE 17TH CENTURY IN THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

This article contains the views of the Qādizādelīs Movement, which emerged in the Ottoman Empire in the 17th century due to religious and political reasons, occupied the state in the various aspects and caused for about a century and caused some polarization, about handshaking (*muşāfaha*) and bending (*inhinā*). The aforesaid movement which is referred to as Qādizādelīs in relation to Qādī-zāde Mehmed Efendi (d. 1045/1635), brought forward some of creed, juridical and mystical issues discussed in various times and zones throughout history. Among these issues, handshaking and bending also attract attention in this respect. Therefore, from this point of view, the basis of our study has been formed on their opinions about these two concepts. In addition, in our article, the development of the Qādizādelīs Movement in the historical process since its emergence, the leaders representing the movement and the sufi opponents are mentioned briefly. Also, the meaning of the concepts of *musāfaha* and *inhinā*, which were discussed in various aspects among Islamic scholars throughout history, before the Qādizādelīs, were discussed; the pros and cons of scribes on the subject were explained and evaluated. Then the views of Qādī-zāde Mehmed Efendi, Ahmed Rūmī Akhisārī (d. 1041/1631-32), Ustuvānī Mehmed Efendi (d. 1071/1661) and Vānī Mehmed Efendi's (d.1096/1685) who explained the aforesaid two subjects, were discussed and evaluated. Furthermore, the thoughts of Abdülmecid Sivāsi Efendi (d. 1049/1639), who expressed his opinion on the subject from the Halvetīs which were Qādizādelīs opponents, were also summarized briefly.

* Bu çalışma müellifin doktora tezinden üretilmiştir.

Key Words: History of Islamic Sects, Ottoman Empire, Qādî-zâdelî's Movement, Handshaking, Bending.

Atıf / Cite as: Durmuş, Ali. "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kadızâdeliler Sivasîler Arasında Musâfaha-İnhinâ Tartışmaları". *Apjir* 5/1 (Nisan 2021), 44-60.

Giriş

XVII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde ortaya çıkan hem dinî hem de siyasî bir niteliğe sahip olan Kadızâdeliler Hareketi, Osmanlı halkını ve yönetimini bir asra yakın bir süre boyunca çeşitli yönlerden etkisi altına almış bir harekettir. Hareketin lideri durumunda olan Kadızâde Mehmed Efendi (öl. 1045/1635) ile onun takipçileri Ahmed Rûmî Akhisârî (öl. 1041/1631-32), Üstuvânî Mehmed Efendi (öl. 1072/1661) ve Vânî Mehmed Efendi (öl. 1096/1685) kendi dönemlerinde hem dinî hem de siyasî sahada en etkili ulemâ grubu arasında yer almıştır. Kadızâde ile Akhisârî zamanında hareket daha çok fikrî sahaya hapsedilmiş olsa da, Üstuvânî ile birlikte durum değişmiş ve fikirler eylemlere dönüşmeye başlamıştır. Söz konusu liderler, bir yandan tarih boyunca tartışılmalı bazı itikadî, fikhî ve tasavvufî meselelerin gündeme taşınması ve yeniden tartışılmasında önemli rol oynamış; bir yandan da Osmanlı halkının henüz yeni tanıştığı tütün, kahve ve kahvehanelere karşı radikal tepkileriyle ön plana çıkmıştır. Özellikle tasavvufî ritüellerle ilgili düşünceleri onları Halvetîler ve Mevlevîler gibi devrin önde gelen bazı tarikatlarına karşı sert düşüncelere ve söylemlere sevk etmiştir. Bu durum ise XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde oldukça faal olan genelde Halvetîlerin özelde ise Sivasîlerin sert tepkisine neden olmuştur. Kadızâde Mehmed Efendi ile Ahmed Rûmî Akhisârî zamanında onların tasavvufî ile ilgili düşüncelerine karşı en sert tepki gösteren ve aleyhlerinde bir takım risâleler kaleme alan, Halvetîliğin Sivâsiyye kolunun kurucusu olarak kabul edilen Abdülmecid Sivâsî (öl. 1049/1639) olmuştur. Hareketin ikinci döneminin lideri olarak tavsif edebileceğimiz Şamlı Üstuvânî Mehmed Efendi'nin görüşlerine karşı durup, aleyhinde bir takım telifatta bulunan Abdülmecid Sivâsî Efendi'nin yeğeni ve halefi olan Abdülehad Nûrî (öl. 1061/1651) olmuştur. Hareketin üçüncü ve son evresinin lideri olarak sayacağımız Vânî Mehmed Efendi'nin görüşlerine karşı duran ve onunla mücadele eden mutasavvıf ise Halvetîliğin Mısıriyye kolunun kurucusu olarak kabul edilen Niyâzî-i Mısırî'dir (öl. 1105/1694). Bazı tarihçi ve araştırmacılar tarafından Kadızâdelilerin medrese ehlini temsil ettiği iddia edilerek, bu mücadele kuru bir tekke-medrese çatışması olarak yorumlanmış;¹ bazı araştırmacılar tarafından bu çekişmeler fâkih-sûfî mücadelesi olarak okunmuştur.² Bazıları da Kadızâdelilerin söz konusu tavrından hareketle onları Selefî olmakla itham etmiştir.³ Ancak Kadızâdelilerin eserleri mütalaa edildiğinde ve söz konusu görüşleri enine boyuna değerlendirildiğinde bu iddiaların temellerinin zayıf hatta bazısının dayanaktan yoksun olduğunu görmek mümkündür.

Tarih boyunca ulemâ arasında İslâm coğrafyasında zaman zaman tartışılan dinî temalı bir takım meselelerin Kadızâdeliler ile yeniden gündeme taşındığı bir gerçektir ki, dönemin mütefekkirlerinden Kâtip Çelebî (öl. 1067/1657), bu tartışmaların hemen hemen her birine değinmiş ve iki tarafın da aşırıya gittiğini belirtmiştir. Bu meseleler Hızır'ın hayatta olup olmaması; tegannînin, kabir ziyaretlerinin, kandil geceleri kılınan namazların, sûflilerin raks ve deverân yapmasının, Yezîd'e lanetin, tasliye ve tarzilyenin, musâfaha ve inhinânın caiz

¹ Örneğin bk: Cengiz Gündoğdu, "17. Yy Osmanlısında Siyasi Otoritenin Ulemâ-Sûfi Yaklaşımına Dair Bir Örnek: IV. Murad-Kadızâde-Sivâsî", *Dini Araştırmalar* 2/5 (1999), 205. Bazı araştırmacılar ise bu yorumun yanlış olduğunu, böyle bir çatışmanın mümkün olmadığını öne sürmektedir. Örneğin bk: Fatih Çınar, "İsmâil es-Sivâsî ve Sûflilerin Raks/Deverânı Hakkında Verdiği Bir Fetvası", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2009), 323-324.

² Örneğin bk: Ali Fuat Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 97.

³ Örneğin bk: İbrahim Baz, *Kadızâdeliler Sivasîler Tartışması* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 53-67.

olup olmaması; Firavun'un ve İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) imanları meselesi; bid'at ve hurâfeler; emir bi'l-ma'rûf ve nehiy 'an'il-münkerin vacibiyeti ve bir kimsenin "*Ben Hz. İbrahim'in ümmetindenim.*" demesinin caiz olup olmaması gibi hususlardan ibarettir.

Söz konusu meselelerde Kadızâdelilerin büyük çoğunluğu kendi fikirlerini aktif bir şekilde yaymak için vaazlarını ve siyasî idareyle olan münasebetlerini baskı unsuru olarak kullanmaktan geri durmazken, Sivasîler de kendi müntesiplerini ve tekkelerini onların aleyhinde kullanmış ve durum adeta bir güç savaşına dönüşmüştür. Kadızâdelilerin olaylara yaklaşımı, zâhid Hanefî fukahâ geleneğinde olduğu gibi daha radikal ve tutucu olmuştur.⁴ Ancak buna Hanefî-Mâtürîdî olduğu halde bazı hususlarda İbn Teymiyye (öl. 728/1328) ekolünün tesiri altında kalan Akhisârî'nin görüşleri dâhil olunca, durum iyice göze batar hale gelmiştir.

İşte bu çalışmamızda Kadızâdeliler hareketinin tarihi gelişimi ve Sivasîlerle olan münasebetleri hakkında özet bilgi verilip; onların telifatından hareketle tarafeyn arasında tartışılan hususlardan biri olan musâfaha ve inhinânın caiz olup olmaması hususundaki fikirleri ele alınarak değerlendirilecektir.

1. Kadızâdeliler Hareketinin Doğuşu ve Halvetîlerle İlişkisi

Kadızâdeliler hareketi XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde İstanbul merkezli olarak ortaya çıkmış dinî-siyasî bir harekettir. Hareketin ortaya çıkışındaki sebepleri ise sosyal, siyasî, ekonomik ve dinî sebepler olarak sıralamak mümkündür. Duraklama devrinin (1593-1703) Osmanlı'nın hemen her alanında hissedilir hale gelmesi ile devlette sosyal, siyasî ve iktisadî bir takım sıkıntıların zuhur etmesi hareketin ortaya çıkmasına etki etmiştir. Siyasî otoritenin zayıflaması, devletin ekonomik çıkmazlara sürüklenmesi ve askerî gücünün zayıflaması, sık sık baş gösteren ve bastırılmakta zorlanan isyanların vuku bulması, tımar sisteminin ve ilmiye sınıfının bozulması, tayin ve terfilerde bir takım usulsüzlüklerin baş göstermesi gibi bazı problemler hareketin doğuşunu hızlandırmıştır. Bütün bunlar dönemin bazı ulemâsını, devlette huzur ve sükûnetin sağlanabilmesi için İslâm'ın emir ve yasaklarının tavizsiz uygulanması ve Hz. Peygamber'in sünnetinden sapılmaması hususunda radikal görüşlere itmiştir. Bunların tamamına, XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış görüş ve fikirleri bakımından dönemin en etkili âlimlerinden biri olan Birgivi Mehmed Efendi'nin (öl. 981/1573) örneği de dâhil olunca; onun görüşlerini birkaç adım daha öteye götürmek suretiyle daha da sivrilten Kadızâdelilerin doğuşu kaçınılmaz olmuştur.

Hareketi tarihsel olarak *üç dönemde* ele almak mümkündür. İlk dönem daha çok fikrî tartışmaların yaşandığı dönem olup bu dönemde harekete liderlik eden Kadızâde Mehmed Efendi olmuştur. Dönemin âlimlerinden iyi bir eğitim alan Kadızâde, vaizliğine Murad Paşa Camiinde başlamış, aynı dönemlerde Halvetî meşayihinden Ömer Fânî Efendi'ye (öl. 1032/1623) intisap etmiştir. Uzun bir müddet onun terbiyesinde yetişen Kadızâde, kandil gecelerinde kılınan namazlar hususunda şeyhiyle ihtilafa düşmesi sebebiyle ondan ayrılarak Murad Paşa Camiindeki görevine devam etmiştir. Oldukça etkileyici bir üsluba, hitabete ve ikna kabiliyetine sahip olması nedeniyle hem karşısında daima artan bir muhatap kitlesi bulmuş; hem de terfi üstüne terfi alarak kısa sürede Ayasofya Camii vaizliği ve dersiâmlığına yükselmiştir.⁵ Bulduğu konumu "*Elhamdülillah ki Allah Teâlâ beni Arabî*

⁴ Zâhid Hanefî fukahâsı ve Kadızâdeliler hareketi üzerindeki etkisi hakkında geniş bilgi için bk: Ali Durmuş, *Osmanlıda Dinî Siyasî Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 317-323.

⁵ Geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 95-104.

ve akli ilimlerle rızıklandırdı. ...İlimden başka hiçbir şeyle vaktimi geçirmedim.”⁶ sözleriyle izah eden Kadızâde, kelâm, akâid, fıkıh ve tefsir gibi İslâmî ilimlerin hemen her biriyle ilgili birçok eser kaleme almıştır.⁷ Önceki şeyhi Ömer Efendi sebebiyle Halvetiyye tarikatından soğuyan Kadızâde, Yalova’da ikamet etmekte olan dönemin Nakşî şeyhlerinden, Şeyh Muhammed en-Nakşîbendî’ye intisap etmiş ve bir eserinde onları çokça sevdiğini belirtmiştir.⁸ XVII. Yüzyılda Sultan IV. Murad’ın uyguladığı tütün, kahve ve kahvehane yasaklarına destek verdiği için sarayın takdirini kazanan Kadızâde, çeşitli duanâmeler, layihâlar ve nasihatnâmeler kaleme alarak sultana takdim etmiştir. IV. Murad 1044/1634’te düzenlediği Revan seferine Kadızâde’yi ordu vaizi olarak görevlendirse de, sefer esnasında hastalanarak 1045/1635’te vefat etmiştir.⁹

Kadızâde’nin çağdaşı olan Ahmed Rûmî Akhisârî de bu dönemde hareketin ilmî yönünü oluşturarak, Kadızâdelilerin görüşlerine kaynak ve ilham olmayı becerebilmiştir. Dönemin Saruhan sancağına bağlı Akhisar kazasında ikamet eden ve genellikle ilimle meşgul olan Akhisârî, kaleme aldığı birçok eserle Kadızâde’nin fikirlerine destek olmuştur.¹⁰ Kadızâde’ye nispetle daha sakin bir yaşam süren Ahmed Rûmî, 1041/1631-32 yılında Akhisar’da vefat etmiştir.¹¹ Aynı dönemde Kadızâdelilerin öne sürdükleri fikirlerine muhalif olarak Halvetiyye’nin Şemsiyye kolundan Abdülmecid Sivâsî tebarüz etmiştir. Daha önce III. Mehmed’in davetiyle Sivas’tan İstanbul’a gelen¹² ve dönemin büyük camilerinde vaizlik görevinde bulunan Sivâsî, I. Ahmed’in (öl. 1026/1617) isteğiyle Sultan Ahmed Camii vaizliğine getirilmiştir.¹³ Sivâsî, hem Kadızâdelilerin görüşlerine kürsülerden muhalefet etmiş, hem de çeşitli eserler telif ederek risâlelerinde onları sertçe eleştirmiştir.¹⁴

Kadızâde’nin ölümünden sonra Dimaşk’tan İstanbul’a gelen ve Ayasofya Camii sütunlarından birinin dibinde ders vermekle meşhur olduğu için “Üstuvânî” olarak anılan Mehmed Efendi’nin görüşleriyle hareket ikinci evresini yaşamıştır. Ayasofya Camiinde ders verdiği sıralarda Kadızâde ile tanıştığı ve onun derslerine katıldığı düşünülen Üstuvânî,¹⁵ onun ölümünden sonra sadece teoride kalan fikirlerini bir adım daha ileri taşıyarak eyleme geçirmiştir. En az Kadızâde kadar güçlü bir hitabete sahip olmasının yanı sıra ilmî birikimi ile öne çıktığı için, zamanla saray hademelerinden baltacı, kapıcı ve bostancaların çoğu da derslerine katılır olmuştur. Bu vesileyle sarayda meşhur olan Üstuvânî IV. Mehmed’in isteğiyle önce Sultan Ahmed Camii imamlığına, sonra Fatih Camii vaiz ve dersiâmlığına

⁶ Kadızâde Mehmed Efendi, *Risâle-i Müdâfaa* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2688/3), 62b.

⁷ Eserleri ile ilgili geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 105-123.

⁸ Kadızâde, *Risâle-i Müdâfaa*, 63b.

⁹ Kâtip Çelebî, *Keşfü’z-Zünûn an Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn*, çev. Rüştü Balcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 1/102, 2/708, 2/727; Babanzâde Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifin ve Esmâ’i’l-Müellifin ve Âşârü’l-Muşannifin*, çev. Kilisli Rifat Bilge, tsh. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal - Avni Aktuç (Ankara: MEB Yayınları, 1955), 2/277; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1988) 3/1 358; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemül-Müellifin: Terâcimu Muşannifi’l-Kütübi’l-Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü’l-Müsennâ, 1957), 12/33.

¹⁰ Eserleri hakkında geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 125-131.

¹¹ Çelebî, *Keşfü’z-Zünûn*, 2/1590; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri 1299–1915*, haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1333), 1/33; Kehhâle, *Mu’cemül-Müellifin*, 1/157; Bağdatlı, *Hediyetü’l-Ârifin*, 1/167.

¹² Cengiz Gündoğdu, “Pâdişah-Tarikat Şeyhi Münasebetleri Açısından Aziz Mahmud Hüdâyî ve Çağdaşı Abdülmecid-i Sivâsî”, *Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildiriler*, ed. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Başkanlığı, 2006) 2/25-26.

¹³ Şeyhi Mehmed Efendi, *eş-Şekaiku’n-Nu’maniyye ve Zeyilleri: Vekayii’l-Fudala*, nşr. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 3/63; Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 3/480.

¹⁴ Eserler hakkında geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 134-138

¹⁵ Refik Ergin, *İslâm Düşüncesinde Zahir-Batın Ayrımı Açısından Kadızâdeliler Örneği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 77-78.

getirilmiş, akabinde has odaya alınarak burada “padişah hocası” unvanıyla dersler vermeye devam etmiştir.¹⁶ Vaaz ve dersleriyle halk üzerinde önemli bir tesir bırakan Üstuvânî'nin etrafında zamanla içlerinde imamlık ve vaizlik gibi görevlerde bulunan birçok taraftar birikmiştir. Vaazlarında sık sık bid'at ve hurâfe vurgusu yapan bu grup zamanla Halvetî, Bektaşî ve Mevlevîlerinde içlerinde olduğu bazı tasavvufî ekollere karşı “irşad ve tebliğ” mahiyetinde bir takım tacizlerde bulunmaya başlamıştır. Zira dönemin bazı tarikatlarını bid'atçılıkla; aşırıya giden bazı müntesiplerini de cehaletle ve dolaylı olarak müşriklikle suçladıkları kaynaklarda mervîdir.¹⁷ Bu tacizler zamanla “tekkeleri yıkmakla tehdit edecek kadar” ileri gitmiştir.¹⁸ Kemalpaşazâde (öl. 940/1534) ve Ebüssuûd Efendi'nin (öl. 982/1574) raks ve deverân aleyhindeki fetvalarına sığınan söz konusu kitle, dönemin bazı meşâyihine tehditkâr mektuplar yazmaya başlamışlardır.¹⁹

Üstuvânî ve beraberindekilerinin hem fikrî hem de fiilî mücadelelerine karşı durarak onlara muhalefet etmekle tanınan mutasavvıf, dönemin Halvetî meşâyihinden Abdülehad Nûrî Efendi'dir. Bir yandan tekkesinde meşâhat görevini üslenen Abdülehad Nûrî Efendi, bir yandan da Fatih, Beyazıt, Ayasofya ve Sultan Ahmed gibi büyük camilerde vaizlik görevlerini ifa etmiştir.²⁰ Dolayısıyla tarafeyn arasında vuku bulan tartışmaların vaaz kürsülerinde genişçe yer bulduğunu söylemek mümkündür. Bu dönem Üstuvânî yalnızca bir eser telif etmekle yetinip²¹ vaazlara ağırlık verirken; Abdülehad Nûrî Efendi kaleme aldığı onlarca eserle²² Üstuvânî ve destekçilerinin görüşlerini eleştiri yağmuruna tutmuştur. Ayrıca, Kadizâdelilerin sık sık kaynak olarak gösterdiği Birgivi'nin *Tarîkat-ı Muhammediyye*'si hasımları tarafından hedef haline gelmiş ve üzerine bir takım reddiyeler yazılmak suretiyle söz konusu eser itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır.²³ Üstuvânî ve destekçilerinin “teganni yaptıkları” gerekçesiyle Fatih Camiinde naat okuyan müezzinlerin üzerine yürümelerinin ardından baş gösteren olaylar bardağı taşıran son damla olmuş ve Üstuvânî ve destekçileri 23 Eylül 1656'da Kıbrıs'a sürgün edilmişlerdir.²⁴

Üstuvânî'nin ölümünden sonra olaylar bir nebze durulsa da, Erzurum'da vaizlik görevini eda ederken bir vesileyle Erzurum Beylerbeyi Fâzıl Ahmed Paşa (öl. 1087/1676) ile tanışan Vânî Mehmed Efendi ile hareket son evresini yaşamıştır. Zira Ahmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinden sonra onun davetiyle İstanbul'a gelen Vânî, sadrazam vasıtasıyla IV. Mehmed ile tanışma ve dostluk kurma fırsatı elde etmiştir. Bir yandan Osmanlı İstanbul'unun büyük camilerinde vaizlik yapan bir yandan da padişah hocalığı ve hünkâr vaizliği görevlerini ifa eden Vânî, Şehzâde Mustafa ve Şehzâde Ahmed'in hocalığını da üslenmiştir. Padişahla aralarındaki samimi ilişki sebebiyle oldukça saygın bir konum elde

¹⁶ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, çev. Zuhuri Danişman (İstanbul: Zuhuri Danişman Yayınları, 1969), 6/2720; 6/2722; Şeyhî, *eş-Şekaiku'n-Nu'maniyye*, 3/558; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1 359; Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşkî Muhibbî, *Hulasâtü'l-Eser fi A'yânî'l-Karnî'l-Hâdi Aşer* (Beyrut: Dârü's-Sadr, t.y.), 3/387.

¹⁷ Naima, *Naima Tarihi*, 5/2093.

¹⁸ Mehmet Fatih Gökçek, *Behçetî Seyyid İbrahim Efendi Târîh-i Sülâle-i Köprülü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 12.

¹⁹ Naima, *Naima Tarihi*, 5/2094; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1 360.

²⁰ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/486; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/51.

²¹ Üstuvânî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadizâdeliler Hareketi*, 159-163.

²² Abdülehad Nûrî Efendi'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadizâdeliler Hareketi*, 165-171.

²³ Bu hususta geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadizâdeliler Hareketi*, 178-180.

²⁴ Naimâ, *Naima Tarihi*, 6/2723-2725; Gökçek, *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, 13-14; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, Türk Tarih Encümeni (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928) 1/58-59; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1 364; Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, haz. Metin Hasırcı (İstanbul: Emir Yayınları, 1999), 3/906-907; Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayînamesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 83-84; Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Yayına haz. Erol Kılıç, Mümin Çevik (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992), 11/13-14.

eden Vâni, dönemin şeyhülislâmlarının üzerinde de bir itibara sahip olmuştur. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın (öl. 1095/1683) ve Vâni'nin teşvikiyle 1094/1683'te Viyana seferine çıkan IV. Mehmed, Vâni'yi ordu vaizi olarak görevlendirmiş ancak savaşın yenilgi ile neticelenmesi onun Kestel'e sürgün edilmesine neden olmuştur. Vâni 1095/1685'te Kestel'de vefat etmiştir. IV. Mehmed zamanında kahvehanelerin kapatılması, sema-deverân yasaklarının oldukça sert bir şekilde uygulanması, bazı şeyhlerin sürgünle cezalandırılması ve tekkelerin kapatılması, Kanber Dede Tekkesi ve türbesinin yıktırılması gibi dönemin bazı dikkat çeken olaylarının padişahın hocası ve danışmanı olan Vâni'nin etkisiyle gerçekleştiği iddia edilmiştir. Vâni kaleme aldığı onlarca eserinde Kadızâde Mehmed Efendi, Akhisârî ve Üstuvâni'nin görüşlerini pekiştirmiş ve muhaliflerini sertçe eleştirmiştir.

Vâni'ye muhalif olarak en dikkat çeken isimlerden biri de aynı dönem Halvetiyye'nin Mısriyye kolunun kurucusu olarak kabul edilen Niyâzî-i Mısri olmuştur. Bu dönemin yasaklarından oldukça etkilenen Mısri üç kere sürgünle cezalandırılmış ve sürgündeyken Limni'de 1105/1694'te vefat etmiştir.²⁵ Kaleme aldığı risâlelerinde ve günlüklerinde²⁶ başına gelen bütün musibetlerin tek sorumlusunun Vâni olduğunu, Vâni'nin padişahı tesiri altına alarak tekkeleri kapattırıp sema ve deverânı yasakladığını belirtmiştir.²⁷ Ayrıca ona olan kin ve nefretini "zâlim, dinsiz, mülhîd, Hamziyye şeyhi, echel-i halkullah, sebeb-inifâk-ı dîn-i Muhammediyye, şeytân-ı racîm, mel'ûn ve kâfir" gibi sert sözlerle ifade etmekle kalmayıp, Osmanlı yönetimini de benzer ithamlarla eleştirmiştir.²⁸

Vâni'nin sürgününden sonra hareket durulmuşsa da, 1096/1685'te ölümüyle etkisini yitirmeye başlamıştır. Bazı tarihçiler²⁹ Vâni'nin ölümünden sonra onun iki çocuğunun öldürüldüğü "Edirne Vakası" olaylarını, Kadızâdeliler-Sivasîler olaylarının bir devamı olarak gösterse de, buna Vâni'nin damadı Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin ve dönemin yönetiminin sebep olduğu varsayımının daha kuvvetli olduğu muhakkaktır.³⁰

2. Musâfaha ve İhinâ

"Yaymak, açmak; plaka haline getirmek; bir şey ile kaplamak; affetmek, bağışlamak" gibi anlamına gelen "ş-f-h" kökünden türeyen *musâfaha*, "el almak, el sıkışmak, iki elin birbirini avuçlaması ve selâmlaşmak" gibi anlamlar içermektedir.³¹ İnsanların gündelik yaşamlarında birbirleriyle karşılaştıklarında selâmlaşmak için veyahut birbirlerinden ayrılırken vedalaşmak için ele ele tutuşarak tokalaşmaları anlamına gelen *musâfaha* Kur'ân'da geçmemekle birlikte affetmek ve bağışlamak anlamındaki kökü çeşitli yerlerde kullanılmıştır.³² Hadislerde ise Hz. Peygamber'in üzerinde sıkça durduğu ve âdâb-ı muaşeret kurallarından saydığı önemli bir husustur.

²⁵ Geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 196-200.

²⁶ Mısri'nin eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 200-204.

²⁷ Niyâzî-i Mısri, *İrfan Sofraları*, trc. Süleyman Ateş, (Ankara: Emeş Matbaası, 1971), 171-172.

²⁸ Niyâzî-i Mısri, *Niyâzî Mısri'nin Hatıraları*, haz. Halil Çeçen, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2005), 42, 85, 87,108; Mısri, *İrfan Sofraları*, 184; Ayrıca geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 223-227.

²⁹ Örneğin bk: Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukûat: Kurumlar ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, sad. Neşet Çağatay (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980) 3/4 23.

³⁰ Bu hususta geniş bilgi için bk: Abdülkadir Özcan, "Edirne Vak'âsı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 10/445-446; Mehmet Serhan Tayşi, "Seyyid Feyzullah Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995) 6/527-528; Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 208-209.

³¹ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Lübnan: Dâru İhyâ-i Turâsî'l-Arabî, 1419/1999) 7/356-357; Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Hüseyin Kassâr (Kuveyt: Matbaatü Hükûmeti'l-Kuveyt, 1969), 6/542; İbrahim Hatipoğlu, "Musâfaha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/229.

³² Örneğin bk: Nûr 24/22, et-Tegâbün 64/14; el-Hicr 15/85.

Musâfaha her ne kadar selâmlaşmak için yapılsa ve tavsiye edilse de; zamanla bazı namazların hemen akabinde cemaat arasında yapılmaya başlanmış ve Müslüman toplumlarda adeta bir “gelenek” olarak yerleşmiştir. Ayrıca bunun ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı da tartışma konusudur. Bazıları bunu Hz. Peygamber zamanına dayandırmakla delillendirmiş, bazıları sonradan ihdas edildiğini öne sürerek reddetmiştir.

İnhinâ ise “eğilmek, bükülmek, kıvrılmak; meyli olmak; şefkat beslemek, acımak” anlamlarına gelen “*hanâ*” ve “*hanû*” masterlarından türetilen “eğilmek, kıvrılarak uzanmak, sapmak, başını eğerek selâm vermek, üzerine eğilmek” gibi anlamlara gelen “*inhanâ*” fiilinin den türemiş bir kelimedir.³³ Günlük hayatta ise daha çok “eğilerek veya baş eğerek selâm vermek veya el etek öperek selâm vermek” şeklinde anlaşılmış ve İslâm’a uygunluğu açısından zaman zaman tartışılan konulardan olmuştur.

3. Kadizâdelilerden Önce Musâfaha ve İnhinâ ile İlgili Tartışmalar

Tarih boyunca musâfaha hakkında yapılan tartışmaların büyük bir kısmı selâmlaşma sebebiyle yapılan musâfahadan veyahut selâmlaşırken eğilme anlamına gelen inhinâdan ziyade, namazlardan sonra yapılan musâfaha hakkında olmuştur ve klasik fıkıh kaynaklarında konu etraflıca ele alınmıştır.³⁴ İslâm fukahâsının bir kısmı eserlerinde bu hususa yer vermekle yetinirken, bir kısmı da konuyla ilgili bir takım risâleler kaleme almış, lehte ve aleyhte bir takım görüşler zikretmişlerdir.

Namazların akabinde yapılan musâfahalaşmanın hükmü hususunda ulemâ genelde iki görüş etrafında birleşmiştir. Bu görüşlerden ilki namazlardan sonra yapılan musâfahanın mubah olduğu, yapılmasında herhangi bir sakınca bulunmadığı³⁵ şeklindedir. İzzeddîn b. Abdüsselâm (öl. 660/1262), Nevevî (öl. 676/1277) ve Ammar b. Ali eş-Şürünbülâlî (öl. 1069/1659) gibi âlimler bu görüş üzeredirler. Ayrıca bu grupta yer alan ulemânın bazıları bunun müstehap olduğunu, çünkü namazlardan sonra yapılan musâfahanın tanışma ve kaynaşmaya sebep olduğunu, bunun karşılıklı bir sevgi göstergesi anlamına geldiğini belirtmektedir. Onlara göre namaz adeta bir buluşma yeridir. Müslümanlar buluştuklarında musâfaha yapabiliyorlarsa namazlardan sonra yapmalarında da bir sakınca yoktur. Bu grupta yer alan ulemâ sahâbenin Hz. Peygamber ile bazı namazların akabinde musâfahalaştığını belirterek³⁶ bu hususta çeşitli hadisler nakletmek suretiyle görüşlerini temellendirmeye çalışmışlardır.

İzzeddîn b. Abdüsselâm gibi bazı ulemâ da bid’atı, vacib, haram, mendûb, mekruh ve mubah olmak üzere beş kısma ayırıp, sabah ve ikinci namazlarından sonra musâfahalaşmayı mubah bid’at içerisine dâhil etmiştir.³⁷ İmâm Şâtîbî (öl. 790/1388) gibi bazı ulemâ ise bu taksimin merdûd olup, şer’î bir delile dayanmadığını belirterek kabul edilemeyeceğini öne sürmüştür.³⁸ Nevevî ise Müslümanların her karşılaşmaları durumunda musâfaha yapmalarının müstehap olduğunu belirterek sabah ve ikinci namazlarından sonra yapılan musâfahanın şer’î bir dayanağı olmadığını ancak

³³ Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 200.

³⁴ Örneğin bk: Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddu’l-Muhtar ‘alâ Dürri’l-Muhtâr Şerhu Tenvîru’l-Ebsâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmecûd, Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Dâru’l-Âlemi’l-Kütüb, 1463/2003) 9/547.

³⁵ Geniş bilgi için bk: Abdü’n-Nâsır b. Hızır Mîlad, *el-Musâraha fî Ahkâmi’l-Musâfaha* (Medine: Daru’l-Yusr, 1469), 73-77

³⁶ Mîlad, *el-Musâraha*, 74.

³⁷ Mîlad, *el-Musâraha*, 74-75; İbn Âbidîn, *Reddu’l-Muhtar*, 9/547.

³⁸ Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Girnatî Şâtîbî, *el-İtisam*, thk. Ebû Ubeyd Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân, (y.y., Mektebetü’t-Tevhîd, t.y.), 1/321; Mîlad, *el-Musâraha*, 76.

yapılmasında da herhangi bir mahzur görülmediğini belirtmiştir.³⁹ Burada ulemânın sabah ve ikindi namazlarını vurgulaması, o dönem cemaat arasındaki musâfahalaşmanın özellikle bu iki namazın akabinde gerçekleştiğine dayanmaktadır.

İkinci görüş ise söz konusu durumun mekruh veya haram olduğu ve dolayısıyla yapılmaması gerektiği fikridir ki İbn Hacer el-Heytemî eş-Şâfiî (öl. 974/1567), İbn Hacc el-Mâlikî (öl. 737/1336), İbn Teymiyye, İzz b. Abdisselâm ve Birgivî gibi âlimleri bu grupta zikretmek mümkündür.⁴⁰ Bu grupta yer alan ulemâ namazlardan sonra musâfaha yapmanın Hz. Peygamber zamanında olmayıp sonradan ihdas edildiğini ve konuyla ilgili Hz. Peygamber'den veyahut selef âlimlerinden herhangi bir rivayetin bulunmadığını belirtmektedirler. Onlara göre bu hususta "Kim bizde olmayan bir şeyi ihdas ederse, o merduddur."⁴¹ hadisi gereğince, namazlardan sonra yapılan musâfaha merdud olup delilsiz ve hükümsüzdür.⁴² Örneğin İzz b. Abdisselâm sabah ve ikindi namazı sonrasında yapılan musâfahanın bid'at ve merdûd olduğunu belirtmiş; namazdan önce cemaate katılmak için gelen kişilerle musâfaha etmenin ise meşru olduğunu vurgulamıştır.⁴³ Bazı ulemâ ise namaz akabinde yapılan musâfahanın bir Râfîzî âdeti olduğunu ve kesinlikle terk edilmesi gerektiğini öne sürmüştür.⁴⁴

Kadızedelilerin eserlerinde sık sık referans gösterdiği Birgivî Mehmed Efendi de konuyla ilgili "Musâfaha" adıyla bir risâle kaleme almış ve eserinde namazlardan sonra yapılan musâfahanın bid'at ve mekruh olduğunu vurgulamıştır. Ona göre sünnet veya vacip olarak algılanan ancak gerçekte sünnet veya vacip olmayan her mubah mekruhtur. Dolayısıyla halk tarafından sünnet telakkisiyle yapıldığı için namaz sonrasında yapılan musâfaha bid'attır ve şer'î bir dayanağı olmadığı için terkedilmesi gerekmektedir.⁴⁵ Ona göre dört mezhepten birçok fakih bunun merdud ve mekruh olduğunu belirtmiştir.⁴⁶

Tazim sebebiyle eğilerek selâm vermek veya almak anlamına gelen inhinâ ise, İslâm ulemâsının kahir ekseriyeti tarafından hoş karşılanmamış; selâmlaşmada aşırılığa gitme olarak yorumlanmıştır.⁴⁷ El-etek öpmek ise klasik fıkıh kitaplarında "el öpme" konusuyla ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Saygı anlamında Hz. Peygamber'in elinin veya alınının öpüldüğüne dair rivayetler bulunmasına rağmen Mâlikî mezhebinde eli öpülen kişinin mütekebbir veya zengin olmaması ve makam-mevki sahibi olmaması gibi şartlar koşulmuş; böyle kişilerin elinin öpülmesi mekruh sayılmış, hatta bazıları bu durumu "küçük secde" olarak yorumlamıştır. Hanefî mezhebinde ise ulemânın büyük çoğunluğu bu hususlarda örfün ve niyetlerin belirleyici etken olduğunu vurgulamış ve teberrük yoluyla adil sultanların veyahut takvalı kişilerin ellerinin öpülmesini hoş karşılamıştır. Fakat İslâm ulemâsının büyük çoğunluğu tarafından, yöneticilerin önünde yere kapanmak veya yer

³⁹ Mîlad, *el-Musâraha*, 75.

⁴⁰ Nebi Bozkurt, "Tokalaşma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/218. Abdullah Sıtkı İlhan, "Birgivî Mehmed Efendi'nin Musafaha Adlı Risâlesi ve Fıkıh Açısından Değerlendirilmesi", *Balıkesirli Bir İslâm Âlimi İmam Birgivî*, ed. Mehmet Bayyığıt v.d. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2019), 1/266.

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Riyad: Dârü's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999), "Sulh", 5; Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî Ebû Davud es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1419/1998), "Sünnet", 5.

⁴² Mîlad, *el-Musâraha*, 77-78.

⁴³ el-İzz b. Abdüsselâm İzzeddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm es-Sülemî eş-Şâfiî, *Kitâbu'l-Fetâvâ* (Beirut: Dârü'l-Ma'ârife, 1986), 46-47.

⁴⁴ Mîlad, *el-Musâraha*, 78.

⁴⁵ İlhan, "Birgivî Mehmed Efendi'nin Musafaha Adlı Risâlesi", 258.

⁴⁶ İlhan, "Birgivî Mehmed Efendi'nin Musafaha Adlı Risâlesi", 265-266.

⁴⁷ Mehmet Efendioğlu, "Selâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/342.

öpmek “secde” anlamına geleceği için tahrîmen mekruh veyahut haram olarak nitelendirilmiş; buna rıza gösteren kişiler de günahkâr kabul edilmiştir.⁴⁸

Görüldüğü gibi Kadızâdeliler’den önce, günlük yaşamda selâmlaşma amacıyla yapılan musâfahadan ziyade namazların akabinde yapılan musâfahanın caiz olup olmadığı hususu İslâm ulemâsı arasında tartışılmalı bir husustur. Ayrıca Kadızâdelilerden önce, ekser-i ulemâ indinde inhinâ da selâmlaşmada aşırılık olarak yorumlanmış ve doğru görülmemiştir.

4. Kadızâdelilerin Musâfahave İnhinâ ile İlgili Görüşleri

Kadızâdelilerin lideri olan Kadızâde Mehmed Efendi, Birgivî’nin mezkûr eserine oldukça benzeyen *Risâle fi’l-Musâfaha ba’de’s-Salavât* adıyla bir risâle telif etmiş ve bu eserin konu ile ilgili bir takım değerlendirmelerde bulunmuştur. Müslümanların karşılaştıklarında veya buluştuklarında yaptıkları musâfahalamada bir beis olmadığını ve bunun sünnet olduğunu belirten Kadızâde, namazlardan sonra yapılan musâfahanın, bid’at ve merdud olduğunu zikredip, yapılmaması gerektiği vurgulamaktadır. İbn Hacer, İbn Hacc el-Mâlikî, İzz b. Abdisselâm ve Birgivî gibi bu uygulamanın mekruh olup sünnete dayanmadığını ve herhangi bir dinî delili olmadığını belirtmiştir. Görüşlerine delil olarak “*Peygamber size neyi verdiyse onu alın ve sizden neyi yasakladıysa ondan sakının.*” (*Haşır 59/7*) ayetini gösteren Kadızâde, bu adetten sakınılması gerektiğini belirtmektedir. Görüşlerini temellendirmek için Hanefî âlimlerin yanı sıra Şâfiî ve Mâlikî ulemânın da görüşlerine başvururken Hanbelî herhangi bir âlimden bahsetmemesi de dikkat çeken bir başka husustur.⁴⁹

Akhisârî ise *Mecâlis* adlı eserinin ellinci meclisinde konuyu bir bölüm olarak ele almakta ancak konuya Kadızâde’den daha genişçe yer ayırmaktadır. Kadızâde gibi müslümanların karşılaştığında musâfaha etmesinde hiçbir sakınca bulunmadığını ve bunun sünnet olduğunu belirten Akhisârî, buluşma anındaki musâfahanın buluşmayı tamamladığını, bunun Allah katında bağışlanmaya sebep olduğunu ve hadislerde övüldüğünü de vurgulamaktadır.⁵⁰ Akhisârî, kendi zamanlarında cuma ve bayram namazlarından sonra yapılan musâfahayı kastederek, bu konuda Hz. Peygamber’den nakledilen herhangi bir hadisin olmadığını bu nedenle delilsiz kaldığını, delilsiz olan hususların ise ulemâ indinde merdud olduğunu ve bu âdetin devam ettirilmesinin caiz olmadığını öne sürmektedir.

Akhisârî musâfahanın caiz olmadığına üç önemli delil sunmaktadır. Bunlardan ilki “*Peygamber size neyi verdiyse onu alın, peygamber sizden neyi nehyettiyseniz ondan kaçın.*”⁵¹ ayeti; ikincisi “*Artık onun emrine muhalefet edenler başlarına bir belanın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan sakınsınlar.*”⁵² ayetidir. Üçüncüsü ise, Hz. Aişe’den nakledilen “*Kim olmayan bir şeyi ihdas ederse o reddedilmiştir.*”⁵³ hadisidir.⁵⁴ Ayrıca o, Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî ulemâsının namazlardan sonra yapılan musâfahanın kerâhatine hükmettiğini ve bunu bid’at kabul ettiğini açıklamaktadır. Abdurrahman b. İsmail Ebû Şâme (öl. 665/1267), İbnü’l-Hâc el-Mâlikî, İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350), İbrahim el-Halebî (öl. 956/1549) ve İbn Hacer eş-Şâfiî gibi üç mezhebe mensup

⁴⁸ İbn Âbidîn, *Reddu’l-Muhtar*, 5/245; Salim Ögüt, “Öpme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/86.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bk: Kadızâde Mehmed Efendi, *Risâle fi’l-Musâfaha ba’de’s-Salavât*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 5962-II), 156b-157a.

⁵⁰ eş-Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Rûmî el-Hanefî Akhisârî, *Mecâlisu’l-Ebrâr ve Mesâliku’l-Ahyâr ve Mehâifu’l-Bid’i ve Mekâmi’u’l-Eşrâr*, ed. eş-Şeyh İrşâd el-Hakk el-Eserî (Lahor-Pakistan: Süheyl Akademi, 2009), 392-393.

⁵¹ El-Haşr 59/7.

⁵² Nûr 24/63.

⁵³ Buhârî, “Sulh”, 5; Ebû Dâvûd “Sünnet”, 5.

⁵⁴ Akhisârî, *Mecâlis*, 393.

ulemâdan çeşitli nakillerde bulunarak görüşünü temellendirmeye çalışmaktadır.⁵⁵ Netice itibariyle bu âdetin Râfızîlerin bir uygulaması olduğunu, sahabe ve tabiîn döneminde bulunmayıp sonradan ortaya çıkmış çirkin bir bid'attan ibaret olduğunu, bu fiilin yasaklanması gerektiğini, irtikâp edenlerin sünnete muhalefetten dolayı zecredilmeleri gerektiğini belirtmektedir.⁵⁶

Üstuvânî Mehmed Efendi'nin öğrencileri tarafından onun derslerinden derleme yoluyla kaleme alınan *Fevâidü'l-Kebîr* adlı eserinde, musâfaha konusu genişçe ele alınmayıp bu hususa değinilmekle yetinilmektedir. Söz konusu eserde, Amasyalı Yusuf Sinânüddîn Halvetî'nin (öl. 1000/1592) *Tebyînü'l-Mehârim*'inden naklen cuma namazından sonra camide yapılan musâfahanın dört mezhepte de bir dayanağı olmayıp, bid'at ve mekruh olduğu açıkça belirtilmektedir. Ayrıca iki Müslümanın buluştuklarında musâfaha etmelerinin ise sünnet olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁷

Vânî Mehmed Efendi de, cehrî zikirle ilgili olan risâlesinde "*Fi Beyâni Kerâheti'l-Musâfaha*" başlığı altında bu konulara değinmekte ve Akhisârî'nin konuyla ilgili naklettiği bilgilerin bir benzerini tekrar etmektedir. İki Müslümanın karşılaşması esnasında musâfaha yapmasında herhangi bir sakınca bulunmayıp aksine sevap olduğunu nakleden Vânî, namazlardan sonra yapılan musâfaha ile ilgili lehte ve aleyhte olan görüşleri bildirmektedir. Ardından ise bunun herhangi bir şer'î delile dayanmadığını ve dolayısıyla bid'at ve mekruh olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁸

Dönemin mütefekkirlerinden Kâtip Çelebi, isim vermeden Kadızâdelileri eleştirerek, onların halkın namazlardan sonra tokalaşmasına yukarıda bahsettiğimiz gibi "*Râfızîlerin adeditir.*" diye karşı çıktıklarını, bunu yapanların ise bid'at işlemiş sayılacaklarını ve günahkâr olacaklarını iddia ettiklerini nakletmektedir.⁵⁹ Bu hususta orta yolu tercih eden Çelebi namaz sonrası musâfahanın bid'at olduğunu belirterek, halk arasında yerleşmiş olan bid'atları mümkün olduğunca iyiliğe yormak gerektiğini vurgulamaktadır. Çelebi, "Cuma günleri camilerde kişi önce kendisi elini uzatmasın, eğer yanında oturan uzatırsa, ne çare, musâfaha eyleye. Zira etmezse o adam ya utanır, ya kırılır, elbette ne olursa olsun koyar ona. Bu zaman bu bid'atı işlemek müminin hatrını ehvendir." şeklinde bir tavsiyede bulunmaktadır.⁶⁰

Kaynaklarda nakledilen bilgilere göre Kadızâdelilerin tartıştığı hususlardan biri de inhinâdır.⁶¹ Ancak bu hususa eserlerinde sadece Vânî Mehmed Efendi yer vermiştir. Cehrî zikirle ilgili risâlesinde musâfaha konusu içerisinde inhinâyâ değinerek, âlimlerin ve âdil sultanların elinin öpülmesi hususunda sahabeden herhangi bir nakil bulunmadığını belirtmektedir. Ancak sahabenin Hz. Peygamber'in etrafını öptüğünü, hatta Hz. Peygamber vefat edince Hz. Ebû Bekir'in onu alından iki gözü arasından öptüğünü nakleden bazı rivayetleri sıralamaktadır.⁶² Vânî, musâfaha ve öpme ile ilgili bazı fikhî meseleleri kısaca aktardıktan sonra, Müslümanların bir başkasıyla tokalaştıktan sonra tokalaştığı kişiye değen kendi ellerini öpmelerinin mesnetsiz ve ruhsatsız olup, dinen mekruh olduğunu zikretmektedir. Âlimlerin ayaklarının bastığı yerlerin öpülmesinin ise kesinlikle haram

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bk: Akhisârî, *Mecâlis*, 393-395.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bk: Akhisârî, *Mecâlis*, 393-394.

⁵⁷ Üstuvânî Mehmed Efendi, *Fevâidü'l-Kebîr* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, 2770), 148b.

⁵⁸ Vânî Mehmed Efendi, *Beyânu mâ Yuzkeru fi Kerâheti'z-Zikri Cehrân* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 406/4), 202b, 203a.

⁵⁹ Kâtip Çelebi, *Mizanu'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: MEB Basımevi, 1972), 75.

⁶⁰ Çelebi, *Mizanu'l-Hak*, 75-76.

⁶¹ Naima, *Naima Tarihi*, 6/2718; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1 357; Çelebi, *Mizanu'l-Hak*, 77-79; Gökçek, *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, 11.

⁶² Vânî, *Kerâhetü'z-Zikr*, 202b-203a.

olacağına dikkat çekerek bu hususta fukahâdan lehte ve aleyhte bazı nakiller aktarmaktadır. Vânî, Müslümanların birbirleriyle kucaklaşmadan, birbirine sarılmadan sadece musâfaha yapmalarının sünnet olduğunu vurgulayarak, musâfaha hususunda ifrata ve mübalağaya kaçan bütün davranışların bid'at olduğuna dikkat çekmekte, bu tür hareketlerden kaçınmak gerektiğini de zikretmektedir.⁶³

Kadzâdelilerin muhalifi durumunda Halvetiyye meşayihından, konuya dair eserlerinde görüş belirten tek kişi Abdülmecid Sivâsî Efendi'dir. Sivasî, *Dürer-i Akâid* adlı eserinde musâfahanın müslümanlar arasında sevgi ve muhabbeti artırdığını, dolayısıyla karşı karşıya gelen müslümanların birbirleriyle musâfaha yapmaları gerektiğini belirterek konuyla ilgili bir kaç hadis nakletmektedir. Ardından namazlardan sonra musâfaha yapılmasında bir beis olmayıp müstehap olduğunu öne sürerek, bu hususta çeşitli nakiller ileri sürmekte ve bunu bid'at sayan Kadzâdelileri riyakârlıkla ve ilm-i fikhî bilmemekle itham etmektedir. Ayrıca o, Müslümanların kalplerini birbirine ısındıran bazı adetlerin bid'at gösterilmeye çalışılıp caiz olmadıklarının vurgulanmasına anlam veremediğini belirtmekte; haramlar dururken, Kadzâdelilerin sadece mubah olan veya mekruh sayılan bir takım işleri bid'at saymakla uğraşıp nifak çıkardıklarını vurgulamaktadır.⁶⁴

SONUÇ

Kadzâdeliler Hareketi XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan dinî-siyasî bir hareket olup radikalizmi temsil etmiştir. Tarih boyunca İslâm ulemâsı arasında, çeşitli zaman ve coğrafyalarda tartışılan bir takım meseleleri yeniden gündeme taşımış ve Halvetîlerle karşılıklı olarak bu meseleleri tartışmışlardır. Selâmlaşırken inhinâ yapmak ve namazlardan sonra musâfaha yapmak da bu meseleler arasında yer almıştır. Kadzâdelilerden önce İslâm fukahâsının büyük bir kısmı kaleme aldıkları eserlerde inhinâdan ve namazların dışında günlük hayatta yapılan musâfahalaşmadan ziyade namazların akabinde yapılan musâfahalaşmayı konu edinmiş ve bir takım görüşler ortaya atmışlardır. Dolayısıyla musâfaha ve inhinâ tarihte sadece Kadzâdeliler tarafından tartışılmamıştır.

Kadzâdelilerin tamamı musâfaha ile ilgili eserlerinde görüş beyan etmiştir. Kadzâde eserinde Hanbelî âlimlerin görüşlerine değinmeksizin görüşlerini delillendirirken, Akhisârî, Üstuvânî ve Vânî bunun dört mezhepte de makul ve makbul olmadığını vurgulamıştır. Dolayısıyla Kadzâdelilerin tamamı yukarıda zikrettiğimiz ikinci grupta yer almıştır.

Kadzâdeliler görüşlerini temellendirmeleri için daha çok bid'atların caiz olmamasıyla ilgili olan âyet ve hadisleri delil olarak kullanmış ve bu uygulamayı da bir bid'at olarak kabul etmiştir. Ayrıca onların namaz sonrası yapılan musâfahayı bir tür Râfîzî âdeti olduğuna vurgu yaptıkları; dolayısıyla halkın bundan men edilmesi gerektiğini, musâfahalaşmaya devam edenlerin ise zecredilmeleri gerektiğini öne sürdükleri görülmüştür. Bu durum onların bid'atlara karşı tutumlarını ve bid'atlarla mücadeledeki metotlarını da ortaya koymuştur. Zira Kadzâdelilerin her birinin mezkûr konunun üzerinde hassas bir şekilde durarak görüş beyan etmesi, onların İslâm toplumlarında dinden olduğu zannedilerek yapılan bazı bid'atlara karşı amansız mücadele içinde olduklarını göstermiştir. Kadzâdelilerin musâfaha ve inhinâ üzerinde yoğunlaşmalarının, bu mevzularda eserlerinde yer vermelerinin temelinde onların bid'at ve hurafelere karşı mücadele etme emellerinin

---

⁶³ Vânî, *Kerâhetü'z-Zikr*, 203a-203b.

⁶⁴ Abdülmecid Sivasî, *Dürer-i Akâid ve Gurer-i Külli Sâikîn ve Kâid* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, 300/1), 80a-81a.

bulunduğu anlaşılmıştır. Hatta bu mücadeleleri sebebiyle zaman zaman muhalifleri tarafından “Haramlar dururken sadece mubah veya mekruh olan birtakım işleri bid’at saymakla uğraşıyorlar.”⁶⁵ şeklinde eleştirilmiştir.

Sivâsîler’in namaz sonrası yapılan musâfahanın halkın birbiriyle kaynaşmasına ve müminlerin kalplerinin birbirleriyle ısınmasına vesile olduğunu vurgulamalarıyla konuya daha çok tasavvufî bir bakış açısıyla yaklaştıkları müşahede edilmiştir. Öte yandan Sivâsîler Kadızâdelileri fıkıh ilminden anlamamakla itham ederlerken, Kadızâdelilerin meselelere örfleri, gelenekleri ve toplum yararlarını gözetmeksizin yaklaştıklarını vurguladıkları anlaşılmıştır. Konuyu bu noktada ele alan Kâtip Çelebi’nin bu uygulamayı bid’at olarak kabul edip, halkın maslahatına olan hususlarda bazı bid’atlara göz yumulabileceğini belirtmekle tarafeyn arasında orta yolu tercih ettiği görülmüştür.

Öte yandan inhinâ konusunun Vânî’nin haricinde diğer Kadızâdeli liderlerin eserlerinde yer almaması, onların döneminde bu hususun sadece kürsülerden tartışıldığını göstermiştir. Vânî “inhinâ” hususuna yer vererek, musâfahanın sünnete uygun olarak ifa edilmesi gerektiğini ve musâfahalaşmada ifrat ve tefrite kaçılmaması gerektiğini belirtmekle, onun, misafiri ve hatta hocası olduğu sarayı bu hususta aşırıya kaçmamaları yönünde dolaylı olarak uyardığı müşahede edilmiştir. Âlimlerin ayaklarının bastığı yerlerin öpülmesinin ifrat ve mübalağa sebebiyle kesinlikle haram olacağını belirtmekle de dönemin tasavvufî ekollerinde meşâyıha karşı gösterilen benzer davranışlardan vazgeçilmesi gerektiğini kastettiği anlaşılmıştır.

⁶⁵ Sivâsî, *Dürr-i Akâid*, 80a-81a.

KAYNAKÇA

- Akhisârî, eş-Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Rûmî el-Hanefî. *Mecâlisu'l-Ebrâr ve Mesâliku'l-Ahyâr ve Mehâifu'l-Bid'i ve Mekâmi'u'l-Eşrâr*. ed. eş-Şeyh İrşâd el-Hakk el-Eserî. Lahor-Pakistan: Süheyl Akademi, 2009.
- Bağdatlı, Babanzâde İsmail Paşa. *Hediyetü'l-Ârifin ve Esmâi'l-Müellifin ve Âşâru'l-Muşannifin*. çev. Kilisli Rifat Bilge. tsh. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal - Avni Aktuç. 2 Cilt. Ankara: MEB Yayınları, 1955.
- Baz, İbrahim. *Kadizadeliler Sivasiler Tartışması*. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Bilkan, Ali Fuat. *Fakihler ve Sofuların Kavgası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Bozkurt, Nebi. "Tokalaşma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/217-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. Riyad: Dârü's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999.
- Bursalı, Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri 1299–1915*. haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1333.
- Çelebî, Kâtip. *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübive'l-Fünûn*. trc. Rüştü Balcı. 5 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Çınar, Fatih. "İsmâil es-Sivâsî ve Sûfilerin Raks/Deverânı Hakkında Verdiği Bir Fetvası". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2009), 323-340.
- Derin, Fahri Çetin. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyînamesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Durmuş, Ali. *Osmanlıda Dinî Siyasî Bir Yapılanma Olarak Kadizâdeliler Hareketi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî. *Kitâbü's-Sünen*. thk. Muhammed Avvâme. 5 cilt. Cidde: Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1419/1998.
- Efendioğlu, Mehmet. "Selâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/342-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ergin, Refik. *İslâm Düşüncesinde Zahir-Batın Ayrımı Açısından Kadizâdeliler Örneği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Gökçek, Mehmet Fatih. *Behçetî Seyyid İbrahim Efendi Târîh-i Sülâle-i Köprülü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Gündoğdu, Cengiz. "17. Yy Osmanlısında Siyasi Otoritenin Ulemâ-Sûfi Yaklaşımına Dair Bir Örnek: IV. Murad-Kadizâde-Sivâsî". *Dini Araştırmalar* 2/5 (1999), 203-224.
- Gündoğdu, Cengiz. "Pâdişah-Tarîkat Şeyhi Münasebetleri Açısından Azîz Mahmud Hüdâyî ve Çağdaşı Abdülmecîd-i Sivâsî". *Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildiriler*. ed. Hasan Kamil Yılmaz. 2/15-38. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Başkanlığı, 2006.
- Hammer, Joseph Freiherr von Purgstall. *Büyük Osmanlı Tarihi*. Yayına haz. Erol Kılıç, Mümin Çevik. 16 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Musâfaha". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/229. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî. *Reddu'l-Muhtar 'alâ Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîru'l-Ebsâr*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz. 12 cilt. Riyad: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 1463/2003.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. 17 cilt. Lübnan: Dâru İhyâ-i Turâsi'l-Arabî, 1419/1999.
- İlhan, Abdullah Sıtkı. "Birgivî Mehmed Efendi'nin Musafaha Adlı Risâlesi ve Fikhî Açından Değerlendirilmesi". *Balıkesirli Bir İslâm Âlimi İmam Birgivî*. ed. Mehmet Bayyigit v.d. 1/252-269. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2019.
- el-İzz, b. Abdüsselâm İzzeddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm es-Sülemî eş-Şâfî. *Kitâbu'l-Fetâvâ*, Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1986.
- Kadızzâde, Mehmed Efendi. *Risâle fi'l-Musâfaha ba'de's-Salavât*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 5962-II. 156b-157a.
- Kadızzâde, Mehmed Efendi. *Risâle-i Müdâfaa*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2688/3.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimu Muşannifi'l-Kütübi'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 1957.
- Mısırî, Niyâzî-i. *İrfan Sofraları*. trc. Süleyman Ateş. Ankara: Emeş Matbaası, 1971.
- Mısırî, Niyâzî. *Niyazî Mısırî'nin Hatıraları*. haz. Halil Çeçen. İstanbul: Dergah Yayınları, 2005.
- Mîlad, Abdü'n-Nâsır b. Hızır. *el-Musâraha fi Ahkâmi'l-Musâfaha*. Medine: Dâru'l-Yusr, 1469.
- Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşkî. *Hulasâtü'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdi Aşer*. 4 cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, t.y.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Naima, Mustafa Efendi. *Naima Tarihi*. çev. Zuhuri Danışman. 6 Cilt. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınları, 1969.
- Nuri, Mustafa Paşa. *Netâyicü'l-Vukûat: Kurumlar ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*. sad. Neşet Çağatay. 4 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980.
- Özcan, Abdülkadir. "Edirne Vak'ası". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10/445-446. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Rasim, Ahmed. *Osmanlı Tarihi*. haz. Metin Hasırcı. 8 cilt. İstanbul: Emir Yayınları, 1999.
- Silahdar, Fındıklılı Mehmed Ağa. *Silahdar Tarihi*. Türk Tarih Encümeni. 2 cilt. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Sivasî, Abdülmecid. *Dürer-i Akâid ve Gurer-i Külli Sâikîn ve Kâid*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, 300/1. 1a-121a.
- Şâtîbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Girnatî. *el-İtisam*. thk. Ebû Ubeyd Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân. 4 Cilt. y.y., Mektebetü't-Tevhîd, t.y.),
- Şeyhi, Mehmed Efendi. *eş-Şekaiku'n-Nu'maniyye ve Zeyilleri: Vekayü'l-Fudala*. nşr. Abdülkadir Özcan. 4 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Tayşi, Mehmet Serhan. "Seyyid Feyzullah Efendi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 6/527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

XVII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE KADIZÂDELİLER SİVASÎLER ARASINDA MUSÂFAHA-İNHİNÂ
TARTIŞMALARI

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 4 Cilt. Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Vânî, Mehmed Efendi. *Beyânu mâ Yuzkeru fî Kerâheti'z-Zikri Cehrân*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 406/4. 189b-204a.

Vassaf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz. 4 cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Hüseyin Kassâr. 40 cilt. Kuveyt: Matbaatü Hükûmeti'l-Kuveyt, 1969.